

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

ISSN 1689-9911

DOI 10.24917/16899911.13.6

Studia Russologica 13 (2020)*Józefa Kobylińska**Ewa Młynarczyk*

Stróża – rodzinna wieś Profesora Józefa Smagi

Stróża to rodzinna wieś profesora Józefa Smagi, do której często wracał wspomnieniami. W niniejszym tekście pragniemy przypomnieć pewne językowo-kulturowe fakty związane z tą miejscowością, a zwłaszcza z jej nazwą.

Na początek garść informacji encyklopedycznych.

Stróża to wieś leżąca w dolinie potoku Stróża – dopływu potoku Stradomka. Krajobraz jest tam górzysty, z łagodnymi stokami i szerokimi garbami. Jak czytamy na stronie internetowej gminy Dobra, z otaczających wzniesień rozciąga się rozległa panorama – na północ: na Ciecień, Grodzisko, a nawet Chorągwicę i Kraków; na południe: widoki na Dobrą, Porabkę i góry Łopień, Mogielicę oraz Ćwilin¹.

Pierwsze wzmianki o miejscowości pochodzą z końca XII wieku. Była to wieś rycerska stanowiąca początkowo własność Ratoldów, a później innych potężnych rodów szlacheckich. Następnie tereny przeszły na własność opactwa cystersów z pobliskiego Szczyrzyca. Ostatni właściciel wsi, Ludwik Lazar, w 1920 roku rozparcelował tereny między mieszkańców i sprzedał dwór wraz z ogrodem z przeznaczeniem na szkołę.

Wcześniej w dworze tym mieściła się jedna z placówek Pierwszej Oficerskiej Szkoły Związku Strzeleckiego, której kierownikiem był Józef Piłsudski i w której prowadził zajęcia². W 1933 roku w ścianę pałacu (szkoły) została wmurowana tablica pamiątkowa. Na terenie wsi znajduje się również inne miejsce pamięci narodowej – krzyż poświęcony partyzantom zastrzelonym na Zakopcu w październiku 1943 roku.

Na terenie Stróży od 1957 funkcjonował samodzielny rektorat, należący do parafii w Skrzydlnej, a w 1982 erygowana została parafia pod wezwaniem Najświętszego Serca Jezusowego, do której należy murowany kościół Najświętszego Serca Pana Jezusa. Obecnie wieś zamieszkuje ok. 500 mieszkańców³.

¹ <https://gminadobra.pl/pl/1404/0/stroza.html> [dostęp: 12.02.2020].

² Por. Z. Cygał-Krupa, *Pierwsza Oficerska Szkoła Legionów Polskich w Stróży w 1913 roku. Tradycje historyczne i patriotyczne ziemi limanowskiej*, [w:] *Niepodległa wobec języka*, red. R. Przybylska, B. Batko-Tokarz, S. Przęczek-Kisielak, Kraków 2019, s. 365–375; E. Wojtas-Ciborska, *Księga limanowian. Biografie ludzi związanych z Ziemią Limanowską*, cz. 1, Limanowa 2006, s. 492.

³ [https://pl.wikipedia.org/wiki/Str%C3%B3%C5%BCa_\(powiat_limanowski\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Str%C3%B3%C5%BCa_(powiat_limanowski)) [dostęp: 12.02.2020].

Nazwa wsi *Stróża* jest przykładem toponimu kulturowego, którego etymologia stanowić może podstawę do omówienia szerszych zjawisk językowych i kulturowych. W Wykazie Urzędowych Nazw Miejscowości znajduje się aż 12 nazw miejscowych *Stróża* (miejscowości lub ich części), 11 o postaci *Stróże* (w tym: *Stróże Małe* i *Stróże Wielkie*) oraz jeszcze kilkanaście innych, mających bardziej rozbudowaną pod względem słowotwórczym postać: *Stróżany*, *Strózek*, *Stróżewice*, *Stróżewko*, *Stróżewo*, *Stróżki*, *Stróżna*. Ponadto odnotowano kilka nazw o postaci *Straż*. *Strażnica*, *Strażnik*⁴. Warto byłoby dodać, że nazwa ta została utrwalona również w krakowskiej urbonimii: jedna z podgórszych ulic nosi nazwę *Stróża Rybna* i nawiązuje do realiów związanych z handlem rybami.

Władysław Lubaś w pracy zatytułowanej *Nazwy miejscowe południowej części dawnego województwa krakowskiego*⁵ wymienia dwie wsi o nazwie *Stróża*. Pierwsza z nich to *Stróża* koło Myślenic, w powiecie myślenickim, nazywana także *Starą Stróżą*: (1254, KPol III nr 28; 1348 KMłp nr 225; villa sub parochia de Myslimicze sita 1470 – 80 DłLB II 130); druga to *Stróża* koło Skrzydłnej (na pld. – wsch.), parafia Skrzydlna, powiat limanowski, odnotowana w r. 1447 x /SGH/, 1470 – 80 DłLB II 130: villa sub parochia Krzydlna sita⁶.

Nazwa *Stróża* pochodzi od apelatywu *stróża* ‘straż’. Była ona nadawana miejscowościom, wsiom, lokowanym przy traktach prowadzących do miast, usytuowanym przed tymi miastami. Wsi te były jak gdyby strażnicami owych miast, stały na ich straży, kontrolowały przyjeżdżających i prawdopodobnie również pilnowały ściągania myta. Tak było w przypadku obu wymienionych w pracy W. Lubasia wsi o nazwie *Stróża*, które „strzegły” miast położonych w pobliżu.

Pierwsza z wymienionych wsi stała na straży miasta Myślenice (daw. Myślimice), leżącego przy ważnym ruchliwym trakcie, prowadzącym ze Spisza, poprzez dolinę nowotarską, Mszanę Dolną, Myślenice do Krakowa. Druga *Stróża*, ta koło Skrzydłnej, miała stać na straży lokowanego właśnie miasta Skrzydlna. Skrzydlna jednak, podobnie jak leżąca niedaleko od niej Mszana Dolna, nie rozwinęła się w miasto, nie miała ku temu odpowiednich warunków i pozostała wsią. Tak więc *Stróża* w powiecie limanowskim, rodzinna wieś Profesora Józefa Smagi, jest dziś jedynym świadectwem „miejskości” Skrzydłnej. Pisał o tym swego czasu Feliks Kiryk w pracy *Lokacje miejskie nieudane, translacje miast i miasta zanikłe w Małopolsce do połowy XVII stulecia*⁷.

Wsie Skrzydlna i *Stróża* etnograficznie należą do lachów, bowiem granica między góralami (zagórzanami) a lachami (w tym skrzydłanami) przebiega, jak ustaliła na podstawie danych językowych Ludwika Wajda⁸, pomiędzy Kasiną Wielką (górale) a Skrzydlną (lachy). Z etnograficznego punktu widzenia Profesor Smaga był więc lachem, nie góralem, jak go niekiedy nazywano.

⁴ http://ksng.gugik.gov.pl/urzedowe_nazwy_miejscowosci.php [dostęp: 12.02.2020].

⁵ W. Lubaś, *Nazwy miejscowe południowej części dawnego województwa krakowskiego*, Wrocław – Warszawa-Kraków 1968, s. 144.

⁶ Tamże.

⁷ F. Kiryk, *Lokacje miejskie nieudane, translacje miast i miasta zanikłe w Małopolsce do połowy XVII stulecia*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1980, R. 28, nr 3, s. 373–374.

⁸ L. Wajda, *Pogranicze gwarowe góralsko-lachowskie*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Prace Językoznawcze III” 1976, z. 58, s. 273–290.

O apelatywie będącym podstawą nazwy *Stróża* możemy przeczytać w *Słowniku etymologicznym języka polskiego* Wiesława Borysia (dalej SEBor)⁹, gdzie nie ma wprawdzie oddzielnego hasła *stróża*, ale wymieniono je pod hasłem *straż*, odnotowanym w XV w. w znaczeniu ‘strzeżenie, pilnowanie, dozór’, a także ‘człowiek lub grupa ludzi strzegąca czegoś lub kogoś, posterunek’¹⁰, obok wyrazu *straża*. Autor podaje, że staropolska *straża* jest zapożyczeniem ze staroczeskiego *straže/-á* ‘straż, warta, opieka, strzeżone miejsce’ i pochodzi, podobnie jak pol. *stróża*, z ps. **storža*, a to od czasownika **stergti*, z przyrostkiem **-ja* (dawna deklinacja żeńska na **-ja*). Staropolskie *stróża* i *stróżować* miały kontynuację w dialektach w znaczeniu ‘pilnowanie wsi przez chłopów (nocą)’. Tak też było na terenie zagórzańskim.

Wszystkie wymienione tu wyrazy zawierają znaczenie związane z czasownikami *pilnować* i *strzec*. *Pilnować* to według SJPD (też SL) ‘strzec czego, czuwać nad czym, dbać o kogo lub o co’. Natomiast czasownik *strzec* to ‘mieć pod strażą, pod opieką, dozorować, pilnować kogo, czego, opiekować się czym, kim’.

Jeśli chodzi o wpływy czeskie w języku polskim, to Zenon Klemensiewicz w *Historii języka polskiego* stwierdził, iż przetrwały one jeszcze po połowie XVI w.:

Dwór, duchowieństwo, profesorowie i szkoła, słowem cała góra społeczna lgnie do czeszczyzny, której znajomość w pewnej mierze staje się znamiem wykształcenia, oglądy, wytworności¹¹.

Szczególnie silnie przejawiały się te wpływy właśnie w XVI wieku, o czym może świadczyć *Dworzanin* Łukasza Górnickiego. Klemensiewicz przytacza zresztą szereg wyrazów, które zdomowiły się w polszczyźnie, a są pożyczkami z języka czeskiego, bohemizmami, jak *hołota*, *istota*, *kuchnia*, *masarz*, *serce*, *szata*, *wesele*, *wesoły*, *własny* i wiele innych¹².

Jeśli chodzi o różnicę fonetyczną omawianych wyrazów, *stróża* i *straża*, to ma ona związek z procesem metatezy prasłowiańskiej grupy TorT: psł. **storža*, która w języku polskim (zachodniosłowiańskim) dała prostą przestawkę – TroT: *stróża*, *stróż*, w języku czeskim (jak w językach południowosłowiańskich) rozwinęła się w postać TraT: *straža*, *straž*, natomiast w językach ruskich (wschodniosłowiańskich) w jej miejsce pojawił się pełnogłos ros. *storoz* ‘stróż’.

W. Boryś w SEBor podaje również czasownik, od którego pochodzą omawiane rzeczowniki. Miał on postać prasłowiańską. **stergti*, wystąpiła tu zatem grupa TerT, która również uległa metatezie i dała polską grupę TrzeT: *strzec*. W rdzeniu tych wyrazów widoczna jest oboczność apofoniczna: w czasowniku występowała samogłoska *-e-*, w rzeczowniku samogłoska *-o-*.

SJPD¹³ obok haseł czasownikowych (*strzec*, *stróżować*, *strażować*) przytacza też liczne derywaty. Są wśród nich *nomina actionis* (*strzeżenie*, *stróżowanie*, *strażowanie*), *nomina agentis* (*stróż*, *strażak*), *nomina feminativa* (*stróżka*, *strażniczka*),

⁹ Rozwiązania skrótów słowników znajdują się na końcu artykułu.

¹⁰ Tamże.

¹¹ Z. Klemensiewicz, *Historia języka polskiego*, Warszawa 1981, s. 337.

¹² Tamże; zob. też T. Lehr-Spławiński, *Język polski. Pochodzenie. Powstanie. Rozwój*, Warszawa 1951, s. 271 i nast.

¹³ Słownik przywołuje też wcześniejsze leksykony: SL, SW i SWil.

nomina loci (*stróżówka, strażnica*), nie pojawiają się natomiast *nomina instrumenti*. Wszystkie te wyrazy grupują się wokół centrum, czasownika, tworząc gniazda słowotwórcze. Dziś wiele z nich jest archaizmami (*straża, strażowanie*), były nimi właściwie już w momencie rejestracji w SJPD.

Znaczenie ‘pilnować’ ma jeszcze jeden wyraz – *wartować*, utworzony od zapożyczonego z języka niemieckiego *warta* (śrwniem. *wart(e)* ‘strzeżenie, pilnowanie’, niem. *Warte* ‘strażnica, wieża strażnicza’, SEBor). Jest to właściwie dublet wobec czasownika *stróżować*. Zdomował się on w języku polskim, zwłaszcza w słownictwie wojskowym. Również od niego utworzono wiele derywatów, jak chociażby *warta, wartownik, wartownia, wartownicza, wartownica*.

Zatrzymajmy się przy wyrazie *warta*, występującym w gwarze omawianego regionu, a niegdyś często używanym. Ma on kilka znaczeń: ‘pełnienie warty, pilnowanie’, ‘ludzie stojący na warcie, pełniący wartę’, a także ‘niewielka wystrugana deseczka z rączką, przekazywana z chałupy do chałupy jako znak – wezwanie do nocnej warty we wsi’. Istotę *warty* w tym znaczeniu opisał Władysław Orkan w obrazku pt. *Warta*¹⁴:

Wartę przynieśli! – wzbudziło w chałupie rozguch. To, co dzieci, a i starsi zwali ona „wartą”, był to znak. Naprzód róg wołowy, potem krótka drewniana trąba, a gdy tę stracono (‘zgubiono’) – zwyczajnie wyciosany z drewna półkrążek z rączką, niby ciosek (‘przyrząd do wygarniania węgla z pieca’), na którym wyrżnięte było literami niezgrabnymi: WARTA. Posyłany okółką (‘po kolei, do wszystkich chałup’) po wsi, znać, gdzie go ostatnio podano, że spod tego numeru mają iść na wartę. Zwykle dwa numery sąsiadujące ze sobą pełniły wartę¹⁵.

W definicjach słownikowych wyrazów *pilnować* i *strzec* pojawiają się bliskoznaczniki, które znaczeniowo łączą się z omawianymi tu wyrazami (*stróża, straż, warta*), jak: *czaty, czatować, (o)chronić, (o)chrona*. Nie omawiamy ich tu, jako że nie są one pełnymi synonimami, każdy z nich zawiera jakiś różnicujący komponent, np. *czatować* to nie tylko ‘pilnować’, ale ‘czaić się, śledzić z ukrycia, wyczekiwać, stać na czatach’ (SJPD), a *(o)chroni(a)ć* to nie tyle ‘pilnować’, co raczej ‘zabezpieczać, osłaniać, strzec kogo lub co przed niebezpieczeństwem, szkodą, zniszczeniem itd.’ (SJPD).

Wracając do *Stróży*, rodzinnej wsi prof. Józefa Smagi – jak wspomniano na wstępie – jest to dzisiaj samodzielna wieś i nie pełni bynajmniej funkcji „usługowej” wobec Skrzydłnej. Skrzydlna nie stała się miastem, ale była i jest dużą, prężną wsią. Odbywały się w niej słynne jarmarki. To do Skrzydłnej mieszkańcy terenów zagórzańskich, Mszany i okolic, jeździli lub chodzili, jak mówiono: *na świnię*, czyli na kupno prosiąt do chowu; kupowali *cycoka, powróscoka*, a czasem nawet podrośniętego *wieprzka*, rzadziej *maciorę* [macióró]. I taki zakup, jeśli nie mieli furmanki, dźwigali w worku na plecach. Natomiast odchowanie już wieprzki, świnię, sprzedawali na miejscu, na jarmarku w Mszanie Dolnej, przeważnie „ropcanóm” (rabczanom), masarzom z Rabki¹⁶.

¹⁴ W. Orkan, *Warta*, [w:] *Listy ze wsi i inne pisma społeczne*, Kraków 1970, s. 279–282.

¹⁵ Tamże, s. 279.

¹⁶ Por. W. Orkan, *Jarmark; Żydzi*, [w:] *Listy ze wsi...*, s. 236–246.

Te i podobne wspomnienia z dzieciństwa miał też zapewne profesor Smaga, który często w rozmowach wracał pamięcią do swojej małej ojczyzny.

Rozwiązanie skrótów

SEBor – W. Boryś, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005.

SGG – Kobylińska Józefa, *Słownik gwary gorczańskiej (zagórzańskiej)*, Kraków 2001.

SGP PAN – *Słownik gwar polskich (A–hyżki)*, red. M. Karaś (Źródła i t. I), J. Reichan (t. II–IX, z. 2), S. Urbańczyk (t. II–V), J. Okoniowa (t. VI–IX, z. 2), B. Grabka (t. VII–X, z. 1), R. Kucharczyk (t. IX, z. 2 – t. X, z. 1), Wrocław–Warszawa–Kraków 1977–2018.

SJPD – *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. I–XI, Warszawa 1958–1969.

SL – S.B. Linde, *Słownik języka polskiego*, t. I–VI, Warszawa 1807–1814.

SW – *Słownik języka polskiego*, red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, t. I–VIII, Warszawa 1900–1927.

SWil – A. Zdanowicz i in., *Słownik języka polskiego*, Wilno 1861.

Literatura

Cygal-Krupa Z., *Pierwsza Oficerska Szkoła Legionów Polskich w Stróży w 1913 roku. Tradycje historyczne i patriotyczne ziemi limanowskiej*, [w:] *Niepodległa wobec języka*, red. R. Przybylska, B. Batko-Tokarz, S. Przęczek-Kisielak, Kraków 2019, s. 365–375.

Kiryk F., *Lokacje miejskie nieudane, translacje miast i miasta zanikłe w Małopolsce do połowy XVII stulecia*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1980, R. 28, nr 3, s. 373–374.

Klemensiewicz Z., *Historia języka polskiego*, Warszawa 1981.

Lehr-Spławiński T., *Język polski. Pochodzenie. Powstanie. Rozwój*, Warszawa 1951.

Lubaś W., *Nazwy miejscowe południowej części danego województwa krakowskiego*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1968.

Orkan W., *Warta*, [w:] *Listy ze wsi i inne pisma społeczne*, Kraków 1970, s. 279–282.

Orkan W., *Jarmark; Żydzi*, [w:] *Listy ze wsi i inne pisma społeczne*, Kraków 1970, s. 236–246.

Wajda L., *Pogranicze gwarowe góralsko-lachowskie*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Prace Językoznawcze III” 1976, z. 58, s. 273–290.

Wojtas-Ciborska E., *Księga limanowian. Biografie ludzi związanych z Ziemią Limanowską*, cz. 1, Limanowa 2006.

Źródła internetowe

<https://gminadobra.pl/pl/1404/0/stroza.html> [dostęp: 12.02.2020].

[https://pl.wikipedia.org/wiki/Str%C3%B3%C5%BCa_\(powiat_limanowski\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Str%C3%B3%C5%BCa_(powiat_limanowski)) [dostęp: 12.02.2020].

http://ksng.gugik.gov.pl/urzedowe_nazwy_miejscowosci.php [dostęp: 12.02.2020].

Stróża – rodzinna wieś Profesora Józefa Smagi

Streszczenie

Artykuł przedstawia językowo-kulturowe fakty związane z miejscowością Stróża, szczególnie z jej nazwą. Analizę etymologiczną toponimu, ukazaną w powiązaniu z danymi leksykologicznymi, historycznymi i geograficznymi, uzupełniają informacje o charakterze wspomnieniowym.

Słowa kluczowe: toponimia, etymologia, Stróża

Stróża – a Family Village of Professor Józef Smaga

Abstract

The paper presents linguistic-cultural facts connected with the village Stróża, particularly with its name. The etymological analysis of the toponym, depicted in connection with lexicological, historical and geographical data, are complemented by memories.

Key words: toponymy, etymology, Stróża

Józefa Kobylińska, prof. dr hab.

ORCID: 0000-0002-7582-7702

Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

e-mail: werwino@gmail.com

Ewa Młynarczyk, dr hab. prof. UP

ORCID: 0000-0002-8838-7910

Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

e-mail: ewa.mlynarczyk@up.krakow.pl